

Michael Löwy: Ernest Mandels revolutionära humanism.

Ernest Mandel är inte bara känd som Fjärde internationalens främsta teoretiker, utan också som en av de stora marxistiska ekonomerna under 1900-talets andra hälft. Men hans verk når en publik långt utanför den rörelse som grundades av Leo Trotskij eller ekonomistudenternas krets.

Det finns många orsaker till denna dragningskraft, detta utbredda intresse och sympati, från Paris till São Paulo, från Berlin till New York, och från Moskva till Mexiko City. En orsak är säkerligen den revolutionärt humanistiska dimensionen i hans skrifter.

Denna dimension är en enande princip hos hans tänkande, en röd tråd som löper genom alla hans verk, vare sig de handlade om den ekonomiska debatten på Kuba, fattigdomen i tredje världen, den marxistiska politiska ekonomin eller vår tids revolutionära strategi. Han knöt varje ekonomisk eller politisk fråga, varje händelse, konflikt eller kris till en internationell ståndpunkt, till kampen för människans världsomfattande och revolutionära befrielse. Hans arbete var inte fångat i någon inskränkt ståndpunkt, något tekniskt eller taktiskt synsätt, någon ekonomistisk eller ”politistisk” metod, utan utgick alltid från ett bredare, världshistoriskt, revolutionärt humanistiskt perspektiv.

Därför handlar hans ekonomiska skrifter aldrig bara om abstrakta krafter eller ”ekonomiska lagar”, utan om konkreta människor, deras alienation, utsugning och lidande – liksom om historien om deras kamp, deras vägran att underkasta sig kapitalets makt.

Mandels humanism hade givetvis inget gemensamt med den diffusa ”människovänlighet” som är så på modet idag. Som marxist ansåg han att mänsklighetens framtid var direkt beroende av de förtrycktas och utsugnas klasskamp.

Mandel har inte skrivit något speciellt verk om den marxistiska humanismen: den finns i alla hans arbeten. I de följande korta anmärkningarna ska jag försöka samla, och i viss mån systematisera och – utan att ha några pretentioner på att vara uttömmande – kritisera hans teorier på detta område. Jag behöver inte påpeka att det är en *tolkning* av hans tänkande – som till stor del har inspirerats av så ”icke-ortodoxa” marxister som Lucien Goldmann och Walter Benjamin. Jag tänker speciellt inrikta mig på tre centrala ämnen, som hänger intimt samman och är dialektiskt förenade: kapitalismens omänsklighet, socialismen som ett förverkligande av människans förmågor, och varför det finns skäl till antropologisk optimism.¹

Det finns ett antal överraskande luckor i hans verk: man återfinner mycket lite om debatten rörande Althusserns ”teoretiska anti-humanism” eller diskussionen om den marxistiska synen på människans natur. Detta kan förklaras av hans ovilja att delta i rent filosofiska diskussioner. Men mer bekymmersamt är att han ägnat så lite uppmärksamhet åt brotten mot mänskligheten: det stalinistiska Gulag, Hiroshima och (före 1990) till och med Auschwitz.² Inte så att dessa historiska

1 Om jag följer en tematisk snarare än kronologisk ordning, så är det på grund av att det finns en imponerande kontinuitet i hans marxistiskt humanistiska tänkande. Men i många viktiga frågor – socialistisk demokrati, självbefrielse och självorganisering, de nya sociala rörelserna, marxistisk dialektik – berikades hans uppfattningar avsevärt från 40-talet och fram till 70- och 80-talet.

2 Av de 212 sidorna i Mandels i övrigt intressanta bok **Andra världskriget – vad det egentligen handlade om** (Bokförlaget Röda Rummet, 2005), ägnas bara fyra sidor åt Förintelsen och en åt Hiroshima. Det bör nämnas att den första begränsningen rättas till av hans korta men utmärkta uppsats ”De materiella, sociala och ideologiska förutsättningarna för nazisternas folk mord” från 1990. [Som publiceras som bilaga till den svenska översättningen

händelser är frånvarande i hans skrifter: han nämner dem ofta (i synnerhet under de sista tio åren) men de behandlas något marginellt och tilldelas inte alltid sin fulla världshistoriska betydelse, som den moderna världens katastrofer.

Mandel var en alltför (stolt) arvtagare och efterföljare till den franska upplysningen och dess optimistiska filosofi om historiens framsteg, för att betrakta dessa händelser som civilisationens sammanbrott, som centrala milstolpar under 1900-talet, som argument för en allmän kritik av hela den moderna industriella civilisationen – i Frankfurtsskolans anda. Han ansåg inte att de ifrågasatte den tanke på utveckling som finns inneboende i den ”klassiska” tolkningen av marxismen, och inte heller som en avgörande vändpunkt i mänsklighetens historia som skulle kräva en förnyad tolkning av vårt århundrade.¹

För Mandel – liksom för Marx själv – är kritiken av kapitalismen som ett *omänskligt* system ett av de viktigaste skälen till att detta produktionssätt behöver bekämpas och avskaffas på ett revolutionärt sätt. Liksom Marx hänvisar Mandel naturligtvis till kapitalismens civiliserande roll och att den bidragit till mänsklighetens framsteg genom att utveckla produktivkrafterna på ett exponentiellt sätt. Men han betonar att ”industrikapitalismen [ända från början] har utvecklat en blandning av framsteg och förfall, av produktivkrafter och destruktiva tendenser”.² Kapitalismens tillbakaverkande och ”omänskliga” natur visar sig i stymningen av människans liv, den mänskliga naturen, och av möjligheterna till mänsklig frihet, glädje och solidaritet.

Kapitalismen är ett system som skapar och återskapar utsugning, förtryck, sociala orättvisor, ojämlikhet, fattigdom, svält, våld och alienation. Begreppet alienation, det vill säga människans förslavande under produkterna av deras eget arbete, under varuproduktionens ”lagar”, och under en samhällsorganisation som har förvandlats till en fientlig och självständig kraft, är en central del i Mandels kritik av kapitalismen. Efter att – i viss utsträckning – ha undkommit tyranniet under naturens ödesbestämmdhet, har människan i och med alienationen istället blivit offer för en samhällelig ödesbestämmdhet, som verkar döma mänskligheten till kriser, krig, diktaturer, och imorgon kanske en kärnvapenkatastrof.

Alieneringen av arbetet är en alienation av den mänskliga naturen, motsatsen till människan som en social och politisk varelse, eftersom det underordnar människans relationer under en irrationell anhopning av varor. Denna sorts arbetsdelning stympar människan på ett sätt som står i direkt motsättning till den mänskliga naturen, och till en harmonisk utveckling av individen.³ (Det är värt att notera att vi här återfinner några av de få stycken där Ernest Mandel använder begreppet människans natur, dock utan att på något sätt försöka definiera det.)

I sin bok **Marx' ekonomiska tänkande** polemiserar Mandel mot de marxister – oftast med anknytning till kommunistpartierna, som Wolfgang Jahn, Manfred Buhr, Auguste Cornu, Emile Bottigelli och givetvis Louis Althusser – som förkastar termen ”alienation” som ”ovetenskaplig”, ”förmarxistisk”, och som en del av det Feuerbachs humanistiskt intellektuella universum som fanns hos den ”unge Marx”. Mot denna uppfattning argumenterar Mandel att *Entfremdung* (alienation på tyska) inte alls försvinner från Marx' senare ekonomiska skrifter: en studie av hans intellektuella utveckling visar att han övergår från en antropologisk syn på alienationen, som är typisk för

av Mandels bok – öa.]

- 1 Mandels marxistiska kunnande var imponerande, men uppenbarligen kände han inte till Benjamins, Adornos, Horkheimers eller Marcuses skrifter.
- 2 ”Kommunismens framtid”, *International Viewpoint* nr 179, 26 februari 1990, s 15.
- 3 **Marxist Economic Theory**, London 1968, band 2, s 681. *Socialism eller barbari på randen till det 21:a århundradet: Fjärde internationalens programmatiska manifest*, *International Viewpoint*, 1993, s 15 (detta dokument skrevs av Ernest Mandel).

Manuskripten från 1844, till en historisk syn, som kan återfinnas i *Den tyska ideologin, Grunddragen* och till och med i *Kapitalet*.¹

Den kapitalistiska alienationen förvandlar även det sociala livet till en vara och korrumpierar det: allting ska säljas eller köpas på marknaden. Den frenetiska privatiseringen av konsumtionen och livet bryter sönder de mänskliga relationernas levande nätverk, minskar alltmer de talade kommunikationerna och gemensamma handlingarna, och berövar människor de band av tillgivenhet och sympati som skapas i kollektiva grupper, och ger istället upphov till mer och mer ensamhet och cynism. De sociala relationerna domineras av egoistisk individualism, konkurrens och girighet, och leder till det *allas krig mot alla* som sliter upp och förstör de känslor, värderingar och motiveringar som allra mest kännetecknar mänskligheten: försvar av de svaga, solidaritet, strävan efter samarbete och ömsesidig hjälp, kärlek till sin granne.² (Den marxistiska ateisten Ernest Mandel tvekade inte att använda detta "kristna" bud i sina skrifter.)

Homo hominis lupis [människan är varg mot människa] och *bella omnium contra omnes* [alla mot alla] är inte – som Hobbes och många andra borgerliga ideologer påstår – kärnan i den mänskliga naturen, utan istället kärnan i kapitalismens själ. Systemets logik leder till utbredd samhälleligt våld, som det brutala krossande av förkapitalistiska samhällen med hjälp av primitiv ackumulation och kolonisering som Marx och Engels beskrev: de var "alltför passionerade humanister för att inte... revoltera mot dessa vidriga brott."³ Med imperialismens uppkomst flyttar det koloniala våldet på en ännu högre destruktiv nivå till de utvecklade länderna, i form av krig och fascism. Sedan 1935 har vi inte upplevt ett enda år utan krig. Första världskriget kostade tio miljoner människor livet, och var med sin våldsamma brutalitet och våld en vändpunkt i mänsklighetens historia. Men det överträffades avsevärt av Andra världskriget, med åttio miljoner döda och ett dittills aldrig skådat barbari: Auschwitz, Hiroshima. "Vilket kommer priset för Tredje världskriget att bli?"⁴

Kapitalismen har inte monopol på barbari: dess konkurrent och andra jag, det stalinistiska byråkratiska systemet, är också ansvarigt för fruktansvärda brott. Rättegångarna och "utrensningarna" på 30-talet utgör för Mandel "en hel rad tragedier och brott i gigantisk skala", med mord på miljontals offer, inklusive majoriteten av de kommunistiska kadreerna i Sovjetunionen. Listan över stalinismens brott börjar med tvångskollektiviseringarna i Sovjet och slutar med fasorna under Pol Pots regim i Kambodja.⁵

Ett av de viktigaste skälen att kämpa mot det kapitalistiska systemet – liksom mot dess byråkratiska motpart – är att förhindra nya krig och nya utbrott av det moderna barbariet. Rosa Luxemburgs formulering "socialism eller barbari" förekommer ofta i Mandels skrifter, och belyser på ett dramatiskt sätt tanken att det socialistiska samhällets uppkomst ingalunda är oundviklig, utan bara en av flera möjliga framtida utvecklingsvägar. Det är ingen slump att Mandel valde titeln

1 **Marx' ekonomiska tänkande**, kapitel 10. "Från *Manuskripten* till *Grunddragen*: från ett antropologiskt till ett historiskt alienationsbegrepp".

2 **Marxist Economic Theory**, band 1, s 173. *Socialism eller barbari*, s 18-19.

3 *Marxismens plats i historien*, IIRE, **Notebooks for Study and Research**, nr 1, Amsterdam 1986, s 28.

4 "Den nuvarande situationen och socialismens framtid", i **Socialism of the Future**, vol 1, nr 1, London 1992, s 56. Denna artikel är en av Mandels mest kraftfulla politiska uppsatser.

5 *Zur Geschichte der KpdSU*, Frankfurt 1976, s 10. "Den nuvarande situationen", s 51. Man kan emellertid hävda att Mandel inte riktade tillräcklig uppmärksamhet eller lade tillräcklig vikt vid det sovjetiska koncentrationslägersystemet (*Gulag*) och folkmordet i Kambodja, som brott mot mänskligheten. Han nämner dem som exempel på stalinistiska brott (bland andra), men gör ingen klar rangordning som visar deras världshistoriska omfattning och betydelse. Denna brist kanske hänger ihop med hans övertygelse om att Sovjetunionen och de andra så kallade "arbetarstaterna" utifrån mänsklighetens utvecklings måttstock trots allt var mer "avancerade" samhällsformationer än de kapitalistiska samhällena.

Socialism eller barbari på randen till det 21:a århundradet för Fjärde internationalens manifest från 1992.

Detta sätt att ställa upp alternativen visar att Mandel inte skrev så mycket i egenskap av ”orakel” – det vill säga någon som säger sig kunna förutsäga en oundviklig framtid – som ”profet”, det vill säga i bibliska termer en person som förkunnar vad som kommer att hända om folket glömmer bort sina bästa traditioner. Profeten uttalar bara en villkorlig förutsägelse: han talar om en överhängande katastrof om man inte vidtar åtgärder mot faran. Utifrån detta betraktelsesätt är profetior en avgörande beståndsdel i alla revolutionära skrifter – exempelvis Lenins välkända pamflett från 1917, **Den hotande katastrofen och hur den bör bekämpas**.¹

Efter 1985 ersätts ”socialism eller barbari” i Mandels skrifter alltmer av ett nytt alternativ: ”socialism eller död”. Kapitalismen leder till livsfarliga katastrofer som inte bara hotar civilisationen utan själva den mänskliga rasens fysiska överlevnad – om det inte sker världsomfattande revolutionära aktioner mot systemet.²

Är detta en alltför pessimistisk ”undergångsuppfattning” av framtiden? Mandel var inte rädd för att använda ”undergångs”-illustrationer för att beskriva sina varningar. I sin uppsats från 1990 om socialismens framtid ser han redan hur apokalypsens fyra hästar löper amok: hotet om kärnvapenkrig, faran för en ekologisk katastrof, utarmningen av tredje världen, och hotet mot demokratin i metropolerna. Speciellt var Mandel förbittrad över hur *sexton miljoner barn* varje år dör i tredje världens länder på grund av svält och sjukdomar som går att bota (enligt UNICEF:s siffror): ”Var femte år orsakar denna tysta massaker lika många offer som Andra världskriget – inklusive Förintelsen och Hiroshima. Det motsvarar flera världskrig mot barnen sedan 1945: detta är det pris som vi har fått betala för kapitalismens överlevnad.”³

Trots Mandels ”antropologiska optimism” (som vi kommer att säga mer om senare) finns det i hans teorier ingen enkel och självbelåten tro på oemotståndliga ”framsteg”, ingen blind tilltro till framtiden. Om, som Gramsci en gång föreslog (med en formulering från Romain Rolland), marxismen måste kombinera ”intellektets pessimism” med ”viljans optimism”, så finns det i Mandels ”profetiska” varningar en rejäl dos av förståndig pessimism. I en av hans sista böcker, **Power and Money** från 1992, argumenterade han till exempel: ”Om detta irrationella beteende [i fråga om kärnvapen och hotet om en miljökatastrof] fortsätter”, så ”är mänskligheten dömd till utrotning.” Om mänskligheten ska överleva eller ej beror på dess förmåga att sätta stopp för ”de självdestruktiva tendenserna”.⁴ Med andra ord: om saker och ting fortsätter ”som vanligt”, om det inte sker några revolutionära aktioner, så kommer historiens ”naturliga” utveckling, den kapitalistiska så kallade rationalitetens spontana inriktning att leda till katastrof. Detta *intellektets pessimism* är en av skälen till den känsla av moralisk och politisk aktualitet som uttrycks i Mandels skrifter, och till att hans diagnoser är så överlägsna många svaga och menlösa förutsägelser om ”sociala framsteg”. Mandel trodde inte på någon linjär utveckling och han hävdade envist behovet

1 Jag hänvisar till Daniel Bensaid's mycket insiktsfulla distinktion mellan ”orakel” och ”profet” i sin nya bok **Marx l'intempestif**, Paris 1995, s 71-2.

2 Denna nya formulering uppträdde för första gången i en artikel om ”Socialismens aktualitet” som Mandel skrev till den samling uppsatser som gavs ut efter Cavtat-konferensen i Jugoslavien, **Socialism on the Treshold of the Twenty-First Century**, Milos Nolic, red, London 1985: ”... de nuvarande trenderna kan leda till att det mänskliga livet på jorden förstörs... alternativet är inte längre 'socialism eller barbari'. Det är 'socialism eller död'” (s 147).

3 *Socialism eller barbari*, s 8 (se även ”Den nuvarande situationen”, s 56). Vidare:

”Resurser för att ge mat åt, ta hand om, ge bostäder åt och utbilda dessa barn finns förvisso i världsskala – under förutsättning att de inte slösas bort på upprustning, att de fördelas till förmån för de mest utfattiga och att kontrollen över dem tas från de som bara bryr sig om sin egen törst efter privata rikedomar.” (*ibid*, s 8.)

4 **Power and Money: A Marxist Theory of Bureaucracy**, London 1992, s 243-46.

av att förklara och i marxistiska termer bedöma den ”rad barbariska och civiliserade perioder som har uppträtt under mänsklighetens historia”.¹

Bara en proletär revolution och upprättandet av ett nytt produktionssätt, ett nytt sätt att leva, en ny civilisation grundad på samarbete och solidaritet – med andra ord *socialismen* – kan förhindra denna katastrof. För Mandel är mänsklighetens öde nära knutet till den internationella arbetarrörelsens seger. Hela mänsklighetens befrielse är beroende av proletariatets befrielse, men de två är inte identiska: ”Proletariatets befrielse är en absolut förutsättning för hela mänsklighetens (*gesamtmenschliche*) befrielse, men den är bara en förutsättning, inte en ersättning.”² En världsomfattande befrielse kräver inte bara befrielse av arbetarklassen, utan ett avskaffande av *alla* former av förtryck och utsugning av mänskligheten: av kvinnor, förtryckta raser eller nationer, och koloniala folk.³

För Mandel är proletariatets revolutionära kamp – definierad i klassiska marxistiska termer⁴ – en rättmätig arvtagare till de tusentals år av strävanden efter befrielse som den arbetande mänskligheten uppvisat, från Spartakus till Thomas Münzer och Babeuf. Det finns en historisk kontinuitet i kampen mot sociala orättvisor, en mäktig tradition av mänsklighetens kamp mot omänskliga villkor som ger näring till proletariatets befrielsekamp.⁵

Den moderna revolutionära rörelsen har sin grund i de objektiva materiella intressena hos en samhällsklass – lönarbetarna i bred mening – men den inspireras enligt Mandel också av etiska värden, av ett *kategoriskt imperativ* [oavvisligt krav] (i den kantianska termens mening, men med ett helt annat innehåll) som Marx själv formulerade: att kämpa mot alla samhällsförhållanden där människor sugts ut, förnedras, förtrycks, alieneras.⁶

Det är en grundläggande plikt att kämpa sida vid sida med offren mot orättvisor, mot omänsklighet (*Unmenschlichkeit*), mot omänskliga samhällsförhållanden som gör världen till ett helvete. Denna grundläggande plikt har sin grund i en självklar princip: det yttersta värdet för människan är människan själv. Den historiska materialismen och försvaret av proletariatet i klasskampen motsäger absolut inte denna moraliska förpliktelse, tvärtom ger den ytterligare skäl.⁷

Denna plikt att bekämpa utsugning, orättvisor, förtryck och omänskliga förhållanden motiveras inte av att det garanterat kommer att leda till socialismens seger. Även om vetenskapen skulle bevisa att denna kamp inte skulle kunna nå framgång inom en överskådlig framtid, så gäller fortfarande det kategoriska imperativet:

Är man inte en bättre människa om man försöker slita piskan ur slavägarens hand när han pryglar sin slav, eller om man försöker organisera ett uppror mot massmord (som i

1 ”Solzjenitsyn, stalinismen och oktoberrevolutionen”, *New Left Review* 86, juli/ augusti 1974, s 56.

2 **Karl Marx: Die Aktualität seines Werks**, ISP Verlag, Frankfurt 1984, s 77. Detta citat, och även huvuddelen av de följande citaten ur denna samling kommer ur uppsatsen ”Befrielse, vetenskap och politik hos Karl Marx”, som första gången publicerades 1983.

3 **Ibid**, s 105.

4 Ibland med en ”ekonomistisk” vändning, som när Mandel härleder proletariatets revolutionära kraft ur dess ”förmåga att sätta stopp för den kapitalistiska ekonomin i sin helhet” (se till exempel ”Den nuvarande situationen”, s 23).

5 **Karl Marx: Die Aktualität**, s 78 och *Marxismens plats*, s 18-19. Det är vad Walter Benjamin kallade ”de förtrycktas tradition”, i motsättning till den historia som skrivs av segrarna.

6 Denna hänvisning finns ofta i Mandels skrifter, med små variationer. Marx' exakta formulering är: ”*alle Verhältnisse unzuwerfen, in denen der Mensch ein erniedrigtes, ein geknechtes, ein verlassenes, ein verächtliches Wesen ist*” (*Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, Einleitung*, i **Marx-Engels Werke**, vol 1, s 385) - ”att omstörta alla förhållanden, där människan är ett förnedrat, förslavat, övergivet, föraktligt väsen.” (Marx, **Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning.**) Se Mandel, **Karl Marx: Die Aktualität**, s 75.

7 **Ibid**, s 76.

Warszawas getto)? Att göra motstånd mot omänskliga villkor är en mänsklig rättighet och mänsklig plikt – oavsett den vetenskapliga kunskapen eller förutsägelseerna.¹

Om den revolutionära socialismen representerar hoppet om att avbryta mänsklighetens katastrofala väg mot självdestruktion och inleda en ny era, så är det för marxismen inte – som många ytliga kritiker hävdar – ”slutet för historien”, ”paradiset på jorden”, perfekt lycka och harmoni: det är bara slutet för mänsklighetens ”förhistoria”, slutet på ett drama som är ovärdigt människor, och inledningen på mänsklighetens verkliga historia, det verkligt mänskliga dramat. Klassmotsättningarna kommer att försvinna och ersättas med nya motsättningar, inte djuriska och förnedrande, utan konflikter som är värdiga mänskliga varelser.²

Socialismen är också det första steget mot *frihetens rike*. De förenade producenternas medvetna kontroll över produktionen – en demokratisk planering – är en början till att uppnå friheten genom gemenskap, att undertrycka de alienerade yttre begränsningar som varuproduktionens ekonomiska lagar skapar, de så kallade ”järnhårda ekonomiska lagarna”.³

I ett av de mest kraftfulla styckena i sin **Marxist Economic Theory**, tillbakavisar Mandel kategoriskt den positivistiska varianten av marxism, enligt vilken de ekonomiska lagarna är ”objektiva” och ”nödvändiga” och friheten enbart består av ”medvetandet om nödvändigheten”: han tar ställning för ”Marx' och Engels' sant humanistiska tradition” - för vilka ”frihetens rike börjar bortom nödvändighetens rike” - och argumenterar att frihet inte består av ”frivilligt accepterade” begränsningar, utan av människans fria egenutveckling, av en ständig process av förändring och berikande. Under socialismen finns det inte längre några ”järnlagar” i egentlig mening, eftersom produktionen har sin grund i de förenade individernas fria och demokratiska val, i enlighet med deras samhälles sociala behov.⁴

För den revolutionära humanisten Ernest Mandel är inte socialismen ett ”produktivistiskt” mål. I sina ekonomiska skrifter betonar han att utvecklingen av produktivkrafterna under socialismen upphör att vara ett mål i sig, och bara blir ett medel för mänsklighetens mål: utvecklingen av en socialt rik individualitet. I allt större utsträckning fördelas varor på andra sätt än med hjälp av pengar, och fördelas istället efter behov. Istället för att samla på ting, och producera mer och mer varor, är målet en allsidig utveckling av människan, att förverkliga hela hennes mänskliga potential. Kriteriet för välbefinnande kommer att bli fri tid, tid som kan användas till skapande uttryck och ömsesidigt socialt utbyte, som låter varje individ uppnå sin egen utveckling som en fullkomlig och harmonisk person.⁵

Den moderna *homo faber* [arbetande människan] har varken tid eller möjlighet till fritt skapande, lek, ett spontant och osjälvviskt utövande av sin förmåga – den speciella formen för människans

1 ”Marxismens framtida funktion”, i H Spatzenegger red, **Das verspielte 'Kapital'? Die marxistische Ideologie nach dem Scheitern des Realen Sozialismus**, Salzburg 1991, s 173.

2 **Marxist Economic Theory**, band 2, s 686. ”Den nuvarande situationen”, s 50.

3 Motsättningen mellan ekonomisk alienation och socialistisk frihet (demokratisk planering) behandlas utförligt i Mandels tal från 1967 i Korçula (en jugoslavisk stad där det ägde rum omtalade internationella socialistiska möten på 60-talet). Se **Aliénation et planification**, La Brèche, Document 1, Lausanne 1969, s 5-6.

4 **Marxist Economic Theory**, band 2, s 686, 730. Som Mandel betonar i sitt förord till den franska utgåvan (Paris 1970) så finns de första skrivningarna om den politiska ekonomins försvinnande under socialismen i Rosa Luxemburgs **Introduction to Political Economy**.

5 **Marxist Economic Theory**, band 2, s 679. **Karl Marx: Die Aktualität**, s 171-3.

praktik. Den socialistiska människan kommer, precis som i det förkapitalistiska förflutna, återigen att bli både *faber* och *ludens* [lekande] – faktiskt mer och mer *ludens* utan att därmed upphöra att vara *faber*:

Den materiella osjälviskheten kröns av en kreativ spontanitet som i samma eviga ungdom sammanför barnets lekfullhet, artistens entusiasm och vetenskapsmannens 'eureka'.¹

Med andra ord är inte socialismen en "stat", ett "system", utan en *process*, en historisk process av successivt förmänskligande av samhällsförhållandena. Det leder i sin tur till uppkomsten av nya mänskliga relationer mellan individerna – istället för förtingligade förhållanden mellan saker – och slutligen till en ny människa: "den socialistiska humanism som sätter mänsklig solidaritet och kärlek till sin granne främst bland motiven för mänskliga handlingar" är ett viktigt bidrag till den nya människans födelse.²

Är detta bara ännu en *utopi*? Trots att Mandel beundrade Ernst Bloch, så brukar han vanligtvis inte beskriva hans uppfattningar om ett möjligt socialistiskt alternativ som "utopiska" - ett adjektiv som alltför ofta har använts för att vifta undan radikala förslag om samhällsomvandlingar som "omöjliga", "orealistiska", "ogenomförbara" eller "omöjliga att förverkliga". Men i **Power and Money** hänvisar han till Lenins kända återupprättande av drömmen, för att utmana den vanliga och inskränkta definitionen av termen "utopi":

Lenin av alla människor... uppmärksammade faktiskt "rätten att drömma", nej "behovet att drömma", under förutsättning att drömmen handlar om något som inte existerar men som under vissa speciella omständigheter skulle kunna uppstå... Utopi i ordets vidaste mening har varit en av de viktigaste motorerna bakom den historiska utvecklingens framsteg. Slaveriet skulle till exempel inte ha avskaffats när och på det sätt det gjordes, om de revolutionära eller "utopiska" förespråkarna för slaveriets avskaffande hade begränsat sig till att kämpa för bättre förhållanden för slavarna inom den "speciella institutionen".³

Enligt Mandels uppfattning är den revolutionära drömmen, en tänkt framtida horisont, hoppet om radikala förändringar, en avgörande del av det mänskliga livet: i Ernst Blochs efterföljd – en av de nutida marxistiska författare han var mest förtjust i – hävdar han bestämt att människan är en *homo sperans*, som styrs av "hoppets princip".⁴ För Mandel står naturligtvis inte denna utopiska dimension i motsättning till den vetenskapliga: båda är nödvändiga delar av den socialistiska rörelsen för revolutionär befrielse.

Vetenskapen kan visa att klasskampen existerar, men inte hur den kommer att sluta: "socialism eller död". I ett engagemang för den proletära socialistiska saken finns det med nödvändighet ett element av *förtröstan*, det vill säga (för att använda Lucien Goldmanns definition) en tro på värden utanför individen, vars förverkligande inte går att bevisa med fakta eller vetenskapligt.⁵ Redan i en

1 **Marxist Economic Theory**, band 2, s 685. Mandel tvekar inte att hylla den välkända holländske (icke-marxistiska) romantiske historikern Huizinga, som i sin bok **Homo Ludens** hävdar att den lekande människan är den verkliga skaparen av kulturen. Se **Marxist Economic Theory**, band 2, s 684.

2 **Ibid**, band 2, s 683 och **Aliénation et planification**, s 19.

3 **Power and Money**, s 233.

4 Se hans hyllning till Bloch, "Förväntningar och hopp som kategorier i den historiska materialismen", i Karola Bloch, Adelbert Reif, red, **Denken heißt überschreiten: In memoriam Ernst Bloch 1885-1977**, Köln 1978, s 224. Mandel hänvisar ofta till Bloch i sina skrifter.

5 Lucien Goldmann, **Le Dieu caché**, Paris 1955, s 99-100. En engelsk översättning av denna bok har publicerats

av sina allra första längre artiklar, ”Trotskij, människan och hans verk” (1947), skrev den unge Mandel:

I hjärtat hos varje sann marxist finns en tro på människan, och utan den saknar den revolutionära verksamheten all mening. Under de sista 20 åren av sitt liv kämpade han [Trotskij] i motvind, mot skändligheter, förtal, och mänsklighetens allt större förnedring, men behöll ändå hela tiden denna orubbliga förtröstan, utan att på något sätt fångas av illusioner... Men hans tro på människan har inget mystiskt eller irrationellt över sig. Det är bara den högsta formen av medvetenhet.¹

Denna tro på ”människan” - på mänskligheten – hänger hos den revolutionära marxismen samman med tron på den utsugna klassens förmåga till frigörelse. I en artikel med den förvånande titeln ”Leo Trotskijs seger” - utgiven 1952, under Kalla krigets höjdpunkt! - argumenterade Mandel:

Trotskismen är framförallt tron, den *orubbliga förtröstan* på att proletärer i alla länder har förmågan att ta ödet i sina egna händer. Denna tro skiljer mer än något annat trotskismen från andra strömningar inom arbetarrörelsen... Trotskijs övertygelse var inte någon irrationell eller mystisk förtröstan. Den hade sin grund i en djupgående förståelse av vårt industriella samhälle.²

Lucien Goldmann upptäckte en gemensam källa till Pascals *vadslagning* om Guds existens och socialisternas envig för att historiskt upprätta ett verkligt mänskligt samhälle: båda kräver tilltro, och båda innebär en fara, risk att misslyckas och förhoppning om framgång.³ I en uppenbar anspelning på Goldmanns tes (som han var välbekant med) argumenterade Ernest Mandel i sin uppsats om varför Fjärde internationalen grundades (från 1988), att eftersom den socialistiska revolutionen var den enda möjligheten att garantera den mänskliga rasens överlevnad, så var det rimligt att satsa på den genom att kämpa för dess seger:

Aldrig tidigare har det revolutionära engagemangets motsvarighet till ”Pascals vadslagning” varit giltigare än idag. Om man inte engagerar sig är allting förlorat på förhand. Hur kan man låta bli att göra detta val även om chansen till framgång bara är en procent? I själva verket är oddsen mycket bättre än så.⁴

Centralt för Mandels revolutionära förtröstan är en sorts *antropologisk optimism*, det vill säga en optimism som grundas på tron att ”när det kommer till kritan har strävan efter frigörelse (*Emanzipationsstreben*) en antropologisk grundval.” Upprorssinnet finns inneboende i människan: så länge mänskligheten existerar kommer de förtryckta och förslavade att resa sig mot förtrycket och det revolutionära släktet kommer aldrig att försvinna.⁵

Det innebär inte att marxister har en naiv eller ensidig syn på den mänskliga naturens inneboende ”godhet”: de är överens med den moderna psykologin (Freud) om att människan är en motsägelsefull och tvetydig varelse. De kombinerar individualism och grupp känsla, själviskhet och solidaritet,

under titeln **The Hidden God** (London 1964).

1 ”Trotsky, the Man and his Work”, *Fourth International*, vol 8, nr 7, juli-augusti 1947, s 205.

2 ”E Germain” (Ernest Mandel), ”20 augusti 1940-20 augusti 1952: Leo Trotskijs seger”, *Quatrième Internationale*, vol 10, nr 5-10, oktober 1952, s 18-19 (M Löwys kursivering).

3 Goldmann, s 334-36.

4 ”Orsakerna till Fjärde internationalens grundande och varför de är giltiga än idag”, *International Marxist Review*, vol 3, nr 2, hösten 1988, s 20.

5 **Karl Marx: Die Aktualität**, s 80, 12.

destruktivitet och kreativitet, Thanatos och Eros, oförnuft och förnuft. Men som den moderna antropologin har visat är människan en social varelse: alltså finns det möjligheter för ett samhälle som organiseras så att det gynnar människans förmåga till kreativitet och solidaritet.¹

Det finns också *historiska* orsaker till optimism: en studie av de primitiva samhällena visar att girighet inte är en del av den "mänskliga naturen" utan en produkt av samhällliga omständigheter. Långt från att vara en "naturlig del" av människans karaktär, så existerade under tusentals år inget privat samlande av rikedomar: i de primitiva stam- eller byasamhällena var samarbete och solidaritet förhärskande. Det finns på förhand ingen orsak till varför de inte åter skulle kunna bli universella mänskliga kvalitéer i ett framtida socialistiskt världssamhälle. Det är ingen slump att socialismen under många sekler var drömmen om en återgång till den förlorade "gyllene tidsåldern".²

Detta argument är för övrigt ett av de sällsynta "romantiska" exemplen hos Mandels revolutionära humanism, det vill säga en positiv hänvisning till samhällliga och mänskliga kvalitéer hos gamla och förkapitalistiska samhällena som krossats av den kapitalistiska civilisationen och som återupprättas i en ny, utopisk och modern form av socialismen.³

På grundval av denna revolutionära humanistiska "antropologiska optimism" tillbakavisar Mandel kategoriskt alla former av "antropologisk pessimism": läran om mänsklighetens i grunden "onda" natur är ren vidskepelse. Den fick en pseudo-vetenskaplig fernissa av Konrad Lorenz' skola om människans påstått allenarådande aggressivitet – en reaktionär mystifiering som tillbakavisas av Freuds mycket mer djupgående psykoanalytiska teori, som visar att *både* Eros och Thanatos är avgörande delar av det mänskliga psyket.⁴ Som en sammanfattning av denna fråga hävdar Mandel i avslutningen av **Power and Money**:

Socialister tror att det går att undvika domedagen om vårt kollektiva handlande blir mer förnuftigt, om vi försöker ta framtiden i våra egna händer. Det är denna frihet och detta självbestämmande vi kämpar för. Att tro att mänskligheten är oförmögen till det är inte att "vara realistisk". Det är att anta att män och kvinnor ända från födseln saknar självbevarelsedrift. Det är ytterst vidskepligt, en ny version av sagan om arvssynden.⁵

Denna antropologiskt grundade *viljans optimism* är ett avgörande element hos Ernest Mandel som marxistisk tänkare och kämpe: det genomsyrar hela hans liv, hans politiska handlingar och skrifter. Utan den är det omöjligt att tänka sig så otroliga episoder i hans liv som hans två rymningar från tyska interneringsläger under Andra världskriget.⁶ Det var förvisso en viktig del i hans personliga styrka och orubblighet, hans övertygande charm som offentlig talare, den entusiasm och de förhoppningar som han ofta lyckades förmedla till sin publik och läsare.

Men när det upphörde att vara "viljans optimism" i Gramscis mening (det vill säga knutet till "intellektets pessimism") och blev en sorts ogrundad "intellektets optimism", eller helt enkelt överoptimism, så blev det en källa till avgörande svagheter. Det orsakade en del av hans okänt optimistiska uttalanden och förutsägelser, som upprepades så ofta och så ofta kom på skam, om

1 "Den framtida funktionen", s 174.

2 "Socialismens aktualitet", s 153 och *Marxismens plats* s 5.

3 En annan romantisk del av hans tänkande – i egenskap av en trogen arvtogare till den klassiska *upplysningens* anda skulle Mandel inte ha hållit med om denna beteckning! - är hans tidigare omnämnda hänvisning till blandningen av *homo faber* och *homo ludens* i de förkapitalistiska samhällena. Angående förhållandet mellan romantiken och marxismen se Michael Löwy och Robert Sayre, **Révolte et mélancolie: le romantisme à contre-courant de l'histoire**, Paris 1992.

4 Mandel, "Marxistiska argument för revolutionen idag", *Socialist Register* 1989, London, s 204.

5 **Power and Money**, s 246.

6 Se hans intervju med Tariq Ali, "En galen ungdoms smala lycka", i **The Legacy of Ernest Mandel**, s 217-24.

”massornas våldsamma revolt” och en omedelbart förestående revolution i Sovjetunionen, Spanien, Tyskland, Frankrike, Europa och hela världen. Detta ofta upprepade mönster började mycket tidigt, vilket följande exempel visar: i en artikel från 1946 hävdade ”E Germain” (Mandel) att upproren under åren 1944-45 bara var ”den europeiska revolutionens första skede”, som snart skulle följas av ett andra stadium. Det kommer inte att bli någon ”relativ stabilisering” sa han: den nuvarande situationen är bara ”lugnet före stormen”, ”en övergång till ett allmänt revolutionärt uppror”. ”Germain” snoppade av alla motargument och slutade med: ”detta är inte optimism, det är revolutionär realism”.¹ Kommentarer är överflödiga.

Mandels överoptimistiska förutsägelser var kortlivade. Men hans humanistiskt revolutionära budskap är lika giltigt som någonsin:

Marxister kämpar inte mot utsugning, förtryck, utbrett våld mot människor och utbredda orättvisor bara i den mån som denna kamp gynnar utvecklingen av produktivkrafterna eller strikt definierade historiska framsteg... Än mindre kämpar de mot dessa fenomen bara i den mån som det är vetenskapligt bevisat att denna kamp kommer att leda till socialismens seger. De kämpar mot utsugning, förtryck, orättvisor och alienation därför att de är omänskliga och ovärdiga villkor. Det räcker som grund och motivering.²

Mandels orubbliga moraliska och politiska engagemang för mänsklighetens befrielse, hans mäktiga dröm om en världsomfattande solidaritet mellan människor kommer att leva kvar hos oss under många år framåt, och de kommer att inspirera framtida generationers kamp.

(Ur **The Legacy of Ernest Mandel** (Verso, London: 1999), s 24-38. Översättning: Göran Källqvist.)

1 ”Den europeiska revolutionens problem” (maj 1946), i Mandel, **La longue marche de la révolution**, Paris 1976, s 59-66. Vi behöver inte tillägga att Mandel inte är den enda revolutionära marxist som har begått sådana misstag. Vem har inte det (inklusive författaren till denna not)?

2 ”Den framtida funktionen”, s 173.